

Zapletalová, Dana

Starobrněnské pravobřeží Svratky v raném středověku

In: *Archeologie doby hradištní v České a Slovenské republice : sborník příspěvků přednesených na pracovním setkání Archeologie doby hradištní ve dnech 24.-26.4.2006*. Dresler, Petr (editor); Měřínský, Zdeněk (editor). Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2009, pp. 192-210

ISBN 978-80-210-4971-0

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/133213>

Access Date: 02. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

STAROBRNĚNSKÉ PRAVOBŘEŽÍ SVRATKY V RANÉM STŘEDOVĚKU

Dana Zapletalová

Príspevek se snaží shrnout dosud známé informace o raně středověkém osídlení na starobrněnském pravobřeží Svatky. V posledním desetiletí bylo na tomto území provedeno několik důležitých záchranných výzkumů. Jejich výsledky spolu se zapojením informací známých ze starších akcí různé výpovědní hodnoty již dovolují předběžně usoudit na charakter osídlení v různých částech sledovaného prostoru a některé jeho prostorové a funkční změny. Zároveň je ale poznání limitováno koncentrací výzkumů v historickém intravilánu, takže se zatím nelze vyslovit k prezenci či absenci osídlení v některých obdobích.

Staré Brno – raný středověk – osídlení – pohřebiště – sakrální stavba – komunikace – výrobní zařízení

ÚVOD

Předmětem studie budou raně středověké nálezy získané archeologickým výzkumem či sběrem na pravobřeží Svatky v okolí Vídeňské ulice (dnes k. ú. Štýřice). Pravobřežní část Starého Brna leží převážně na severním svahu kvartérní terasy Svatky, překryté würmskou sprašovou, resp. prachovito-písčitou návějí a holocénním půdním typem. Ze západu je ohraničena výraznou vyvýšeninou východní části Červeného kopce (250–310 m n. m.), tvořeného devonskými slepenci, křemenci a pískovci, jenž patrně sloužil již od raného středověku jako převážný zdroj kamene. Nadmořská výška sledovaného prostoru se pohybuje cca od 200 do 215 m. Terén se svažuje ke Svatce, na níž je pro raný středověk předpokládán brod v místech pozdějšího mostu, jehož funkční nástupce slouží na stejném místě dodnes. Koryto Svatky je však dnes regulováno.

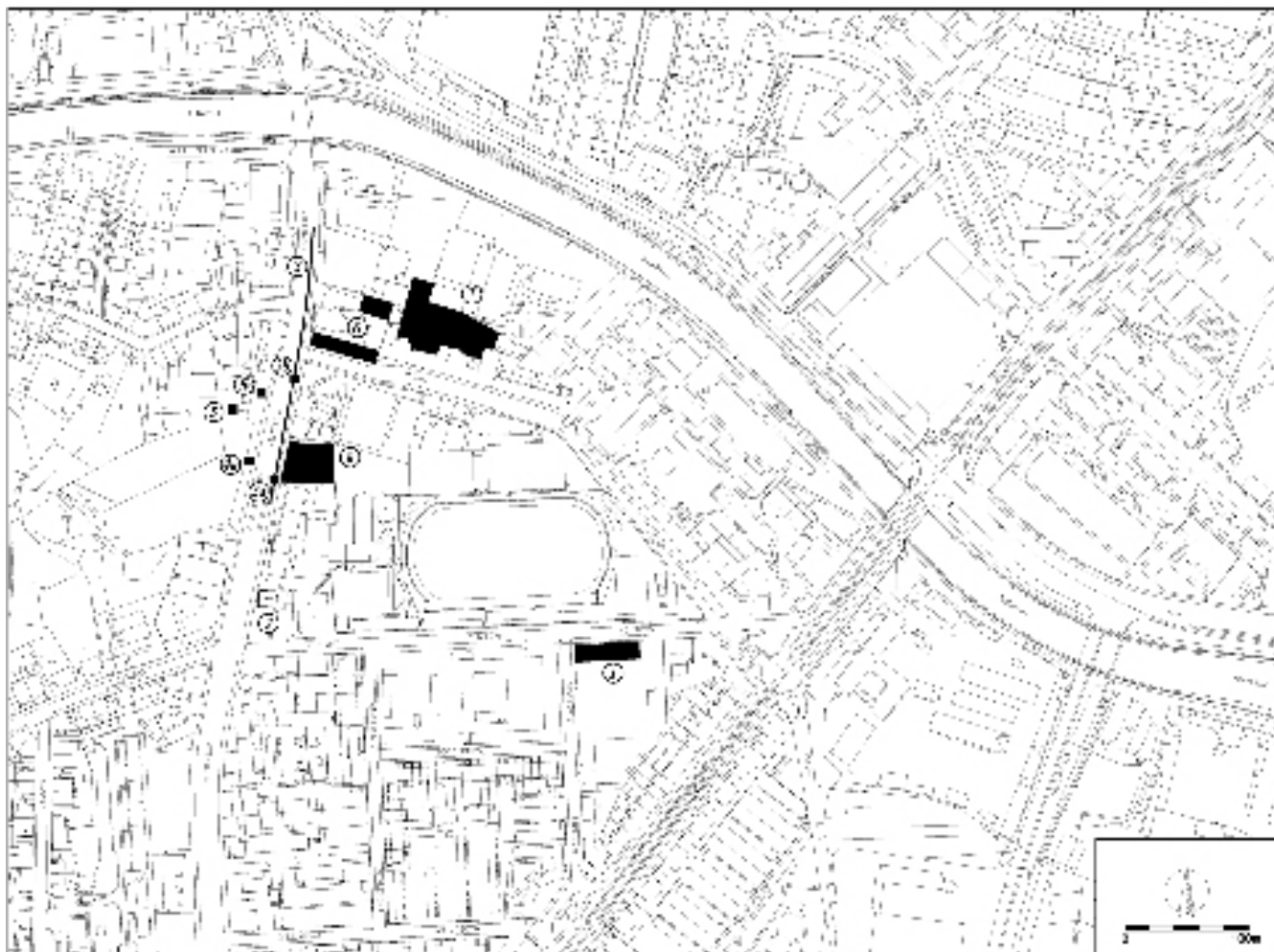
Sledované území patřilo v minulosti k historickému katastru Starého Brna. V průběhu středověku a novověku zde lze, byť mezerovitě, sledovat majetkové enklávy různých vrchností a držitelů včetně zeměpána (např. *Doležel 2000*, 172–175). Toto území bylo osídleno i v některých obdobích pravěku a v poslední době přibýlo díky záchranným archeologickým výzkumům informací o místním raně středověkém osídlení. Tyto poznatky otevírají zejména otázku, do jaké míry se sídelní poměry na studovaném území ve vrcholném středověku oproti dřívější době změnily, případně co mohlo přetrvat. Zároveň je vzhledem k objevům učiněným v levobřežní části Starého Brna (*Cejnková 1992*; *Cejnková–Loskotová 1993*; *Zatloukal 2000*; *Zapletalová–Peška 2005*; *Jordánková–Loskotová 2006*) nutné pokusit se stanovit, jaký měly tyto dvě lokality v průběhu raného středověku vztah. Tato studie se pokouší dosud známé informace utřídit a zjistit, co z nich pro dějiny starobrněnského pravobřeží Svatky může vyplývat.¹

1 Studie byla připravena s podporou grantového projektu „Nerezidenční části raně středověkých centrálních aglomerací v Čechách a na Moravě 2005“, GA ČR reg. č. 404/05/2671. Za možnost zveřejnění nepubliko-

DĚJINY ARCHEOLOGICKÉHO VÝZKUMU

Raně středověké aktivity z pravobřeží Starého Brna jsou známy již poměrně dlouho. Ve 30. letech 20. století bylo narušeno sídliště na nároží dnešní Vojtova a Grmelovy ulice (*Hrubý 1961*, 134–135; *Procházka 2000*, 26); tehdy zachráněné nálezy mají dnes informativní hodnotu sběru. Další akcí dotknoucí se raně středověkého osídlení byly výzkumy K. Valocha a B. Novotného při západní straně Vídeňské ulice roku 1972 (*Novotný 1973*; *Valoch 1975*). Následovala až prostorově omezená sonda R. Zatloukala (výkop pro vodovodní potrubí na parcele 640/8) z roku 1991 opět při západní straně Vídeňské ulice, jež doložila nepříliš typické mladohradištní a vrcholně středověké nálezy, snad i kulturní vrstvy (*Zatloukal 1991*; výzkum AU 4/91). Pak proběhl až roku 1997 za ztížených podmínek první záchranný výzkum v areálu konventu Milosrdných bratří. Tehdy se podařilo v kanalizačních rýhách v jižním traktu doložit halštatské, mladohradištní a vrcholně středověké osídlení (akce 154/97; *Zapletalová 1999*). Výzkum kabelovodu podél východní hranice vozovky ve Vídeňské ulici roku 1998 tyto poznatky potvrdil a doložil první mladohradištní vtesanou pec (akce A98/36; *Kováčik 1998*). V roce 1999 byly zkoumány sklepní prostory pod severním křídlem konventu (akce 28/99; *Matějčková 2000*). Při této příležitosti bylo kromě očekávaného mladohradištního a vrcholně středověkého osídlení zachyceno do té doby neznámé středohradištní pohřebiště. V roce 2000 byly s téměř negativním výsledkem sledovány přeložky inženýrských sítí severovýchodně od kláštera a v blízkosti koryta řeky Svatky (*Sadílek 2001*; *Merta–Kováčik–Peška–Procházka–Sadílek 2001*, 102). V letech 2002–2005 proběhl ve dvou navazujících etapách plošně nejrozsáhlejší výzkum na staveništi pavilonu akutní medicíny východně konventu a severně nemocnice (akce A70/2002 a A31/2005; *Zapletalová 2005a*; *2005b*; *Holub et al. 2003*, 86–87; *Holub et al. 2004*, 55), jenž doložil opět středohradištní pohřebiště a mladohradištní osídlení včetně železářského areálu. Přitom je nutno poznamenat, že všechny tyto aktivity mohly být známy již v 80. letech 20. století, rozáhlé zemní zásahy v areálu nemocnice však tehdy nebyly archeologicky sledovány. Další záchranné akce vesměs pozitivní informace o raně středověkém osídlení nepřinesly. V roce 2003 to byly přeložky vodovodu na Vídeňské ulici (*Holub et al. 2004*, 67). Neosídlená byla parcela Kamenná 55 v prudkém svahu nad barokním klášterem alžbětíněk (*Zapletalová 2003a*; *Holub et al. 2004*, 66). S negativním výsledkem byly sledovány přeložky kabelů pro světelnou signalizaci na křižovatce ulic Vídeňská, Vinohrady a Vojtova (*Zapletalová 2003b*; *Holub et al. 2004*, 76). Následně

vaných nálezů a informací děkuji vedoucím výzkumů P. Kováčikovi (kabelovod Vídeňská 1998), A. Matějčkové (Milosrdní bratří 1999) a A. Zůbkovi (Vídeňská 15). Kresebnou dokumentaci mladohradištních nálezů provedli M. Vokáč a P. Veselá, grafické zpracování L. Sedláčková. Středohradištní nálezy budou publikovány na jiném místě.

Obr. 1. Pravobřeží Svatky na Starém Brně. Poloha jednotlivých lokalit: 1. Brno – Polní (Vojtova / Grmelova ulice); 2. předpokládaná poloha kostela sv. Václava; 3. kabelovod Vídeňská (3a poloha mladohradištní pece, 3b nález lidských kostí); 4. sondáž K. Valocha z r. 1972 (4a jižnější sonda, 4b severnější sonda s nálezy lidských koster); 5. sonda R. Zatloukala z r. 1991; 6. konvent Milosrdných bratří; 7. zkoumaná plocha z výzkumů Nemocnice Milosrdných bratří, Pavilon akutní medicíny, 1. a 2. etapa; 8. Vídeňská 15.

Abb. 1. Rechtes Ufer der Schwarzawa in Altbrunn. Lage der einzelnen Fundstätten: 1. Brno – Polní-Str. (Vojtova/Grmelova-Str.); 2. Vermutliche Lage der Wenzelskirche; 3. Kabelverlauf Vídeňská-Str. (3a Lage des Ofens aus der Jungburgwallzeit, 3b Fund menschlicher Skelettreste); 4. Sondierung K. Valoch von 1972 (4a südliche Sonde, 4b nördliche Sonde mit menschlichen Skelettfunden); 5. Sonde R. Zatloukal von 1991; 6. Stift der Barmherzigen Brüder; 7. Untersuchte Fläche der Grabungen Krankenhaus der Barmherzigen Brüder, Pavillon für Akutmedizin, 1. und 2. Etappe; 8. Vídeňská-Str. 15.

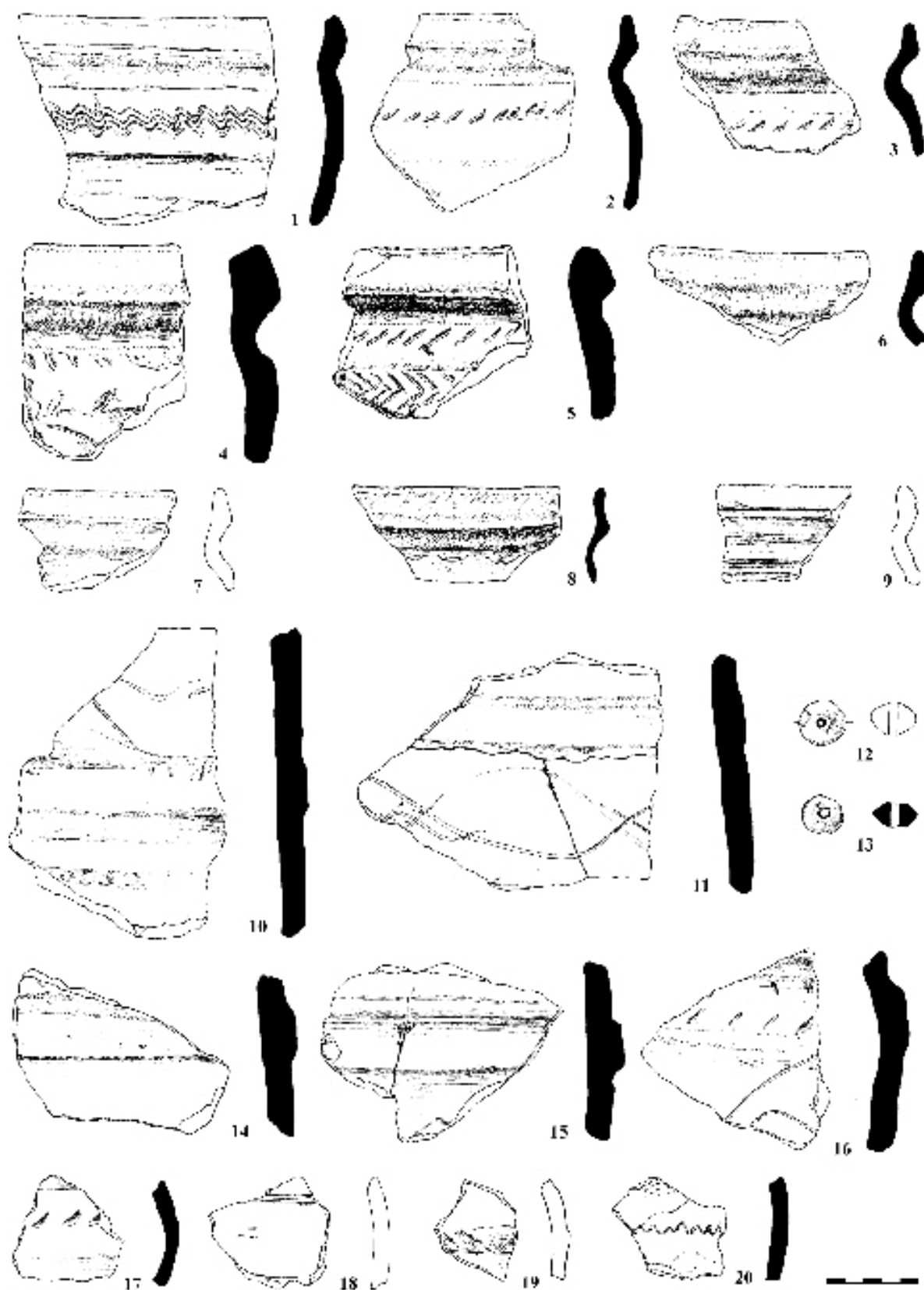
byl realizován ještě výzkum ÚAPP Brno na parcele při jihozápadním nároží ulice Vídeňská a Vinohrady rovněž s negativním zjištěním (Kos 2005, 279). Zatím poslední pozitivní akcí v tomto prostoru byl výzkum Vídeňská 15, kde ovšem stavebníkem nebyla umožněna plošná exkavace (akce A61/2005; Polánka–Sedláčková–Žubek 2006; Holub et al. 2005, 149).

BRNO – POLNÍ ULICE (VOJTOVA / GRMELOVA)

Roku 1929 bylo při stavbě autobusových garáží ČSAD v tehdejší Polní ulici (roh dnešní Vojtovy a Grmelovy ulice) narušeno rozsáhlé rané středověké sídliště. O záchranu nálezů se zasloužil J. Skutil (1946–1947, 54). V terénu nebyly rozlišeny nálezové horizonty, byly ale v keramickém materiálu stanoveny dodatečně V. Hrubým (1961, 134–135). Nekeramické nále-

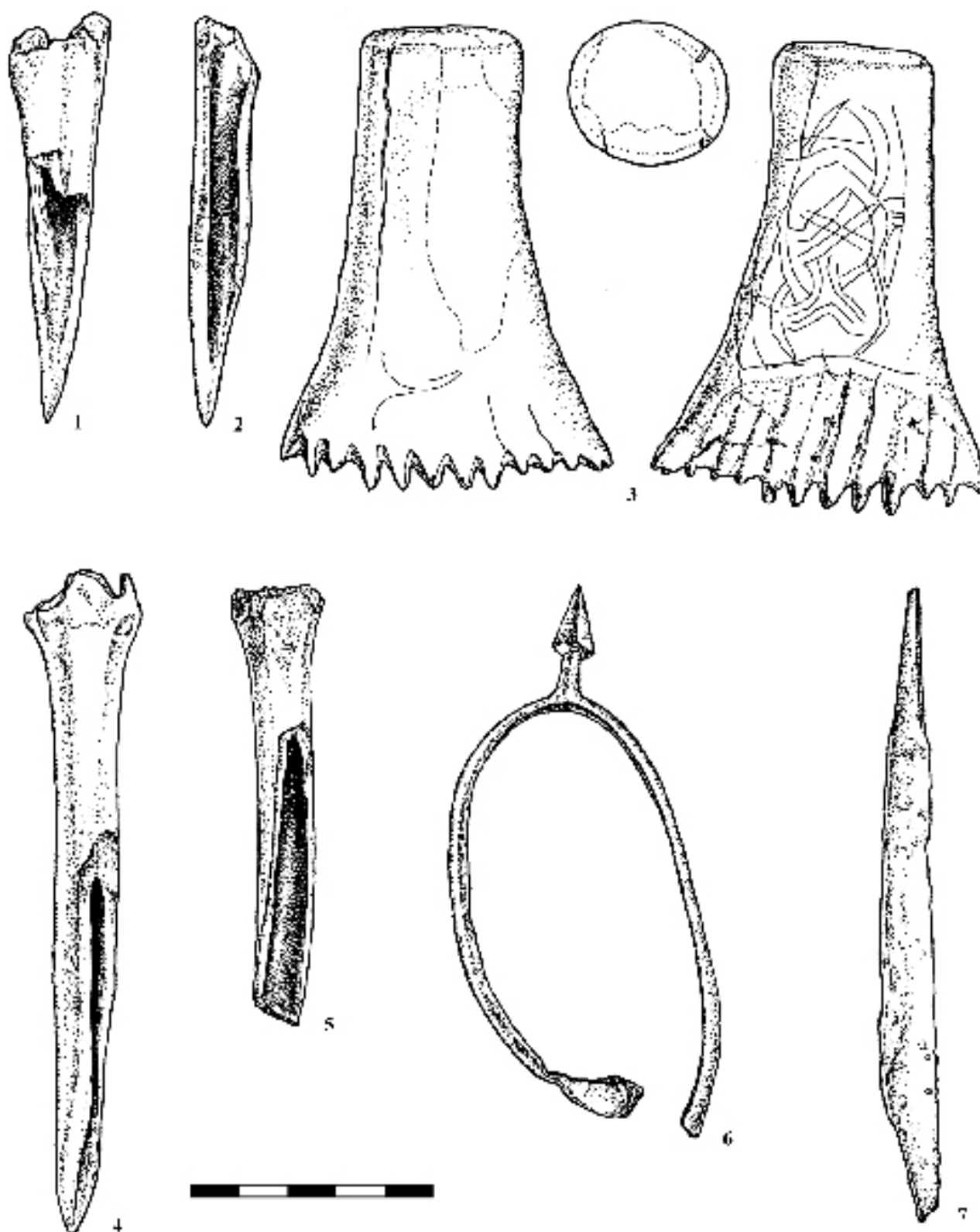
zy lze dnes přiřadit k jednotlivým horizontům jen v omezené míře.² Středohradištní keramika je vypálena převážně do tmavě šedých odstínů, jedná se ovšem spíše o méně kvalitní oxidační výpal v nehomogenní atmosféře. Výskyt slídy v keramickém těstě není příliš výrazný. Vyskytují se zde silně přehnuté okraje (téměř vodorovné) a výzdoba se koncentruje především na horní části výduti. Vesměs ji představují kombinace hřebenových vlnic a pásů, popř. jen hřebenové vlnice. Nejčastěji se jedná o střídání vlnic a pásů; výzdoba je velmi rutinní, vlnice jsou

2 Ke středohradištní fázi osídlení lze spolehlivě přiřadit keramické fragmenty inv. č. 75 976, 75 985, 75 987–988, 75 995–999 a 76 013, z atypických fragmentů snad ještě inv. č. 76 018–019, 76 021–76 025 (vesměs dna nádob); inv. č. 75 986 a 76 014 jsou pravěké, zbytek nálezů patří jednoznačně k mladohradištní fázi.

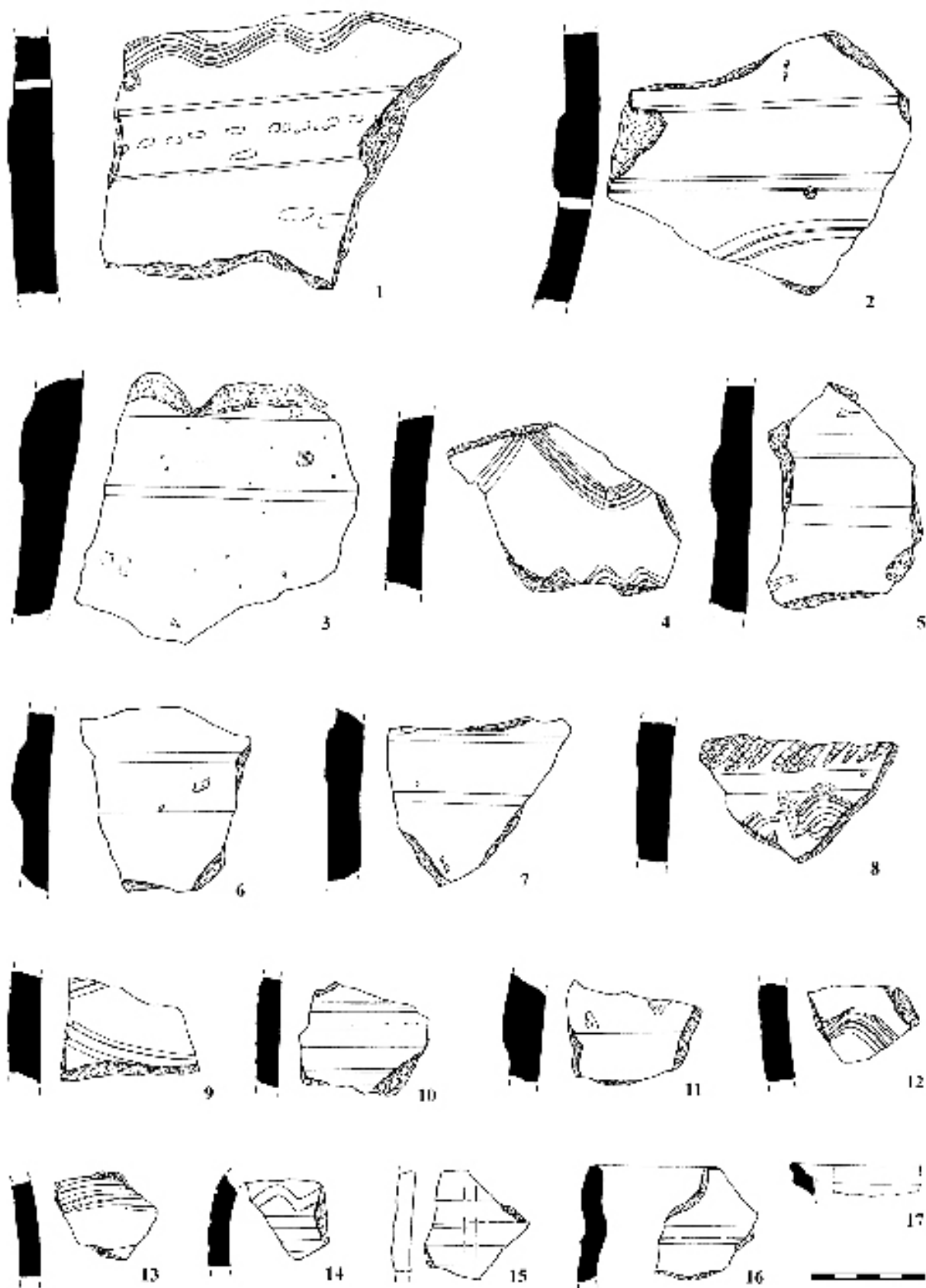
Obr. 2. Mladohradištní keramika ze sběru na lokalitě Brno – Polní (Vojtova / Grmelova ulice). Černě – tuhová keramika, bíle – netuhová keramika (platí pro všechny obrázky).

Abb. 2. Jungburgwallkeramik aus den Funden der Fundstätte Brno – Polní-Str. (Vojtova/Grmelova-Str.). Schwarze – Graphitkeramik, weiße – Keramik ohne Graphit (gilt für alle Abbildungen).

Obr. 3. Nekeramické nálezy z lokality Brno – Polní (Vojtova / Grmelova ulice).

Abb. 3. Nichtkeramikfunde aus der Fundstätte Brno – Polní-Str. (Vojtova/Grmelova-Str.).

Obr. 4. Keramika ze sondáže K. Valocha z r. 1972.

Abb. 4. Keramik aus der Sondierung von K. Valoch von 1972

zašpičaté a skloněné vlevo, mají tendenci k nepravidelnosti. V jednom případě se vyskytla kombinace dvou méně rutinních hřebenových vlnic mezi dvěma pásy, již využívajících rychlejší rotaci, což je převážně výzdobné schéma na nálezech ze sondy III ve Starém Liskovci. Ojedinele se objeví i výzdoba větvičkovitým hřebenovým vpichem. Podobné tvary jsou typické pro 2. horizont Č. *Stani (1994, 268–269)*, jež ovšem není spolehlivě časově vymezen ani jemněji periodizován, takže nálezy lze datovat pouze obecně do průběhu 8.–9. století. Relativně mladším dojmem působí výzdoba dvou fragmentů s větší amplitudou rutinně provedené vlnice a malým počtem zubů na hřebenu (*Zapletalová 2001, 116–117*).

Mezi mladohradištními keramickými nálezy dominují tuhové zásobnice a silnostěnné hrnce, objevuje se zde ale i oxidačně pálená keramika. Z nekeramických nálezů stojí kromě časově blíže nezařaditelných přeslenů a proplétáčků za zmínku parohové hřeblo s pletencovým motivem, ostruha s rombickým bodcem a skleněný prsten (*Hrubý 1961, 134–135, 147–148*). Důležitý je i fakt, že roku 1932 byla při stavbě garáží získána a do sbírek MZM předána mince Konráda I., typ C. 366 (*Sejbal 1983, 195*). Celý náleзовý soubor s výpovědní hodnotou sběru lze prozatím jen volně přiřadit 11.–12. století (obr. 2, 3).

U tohoto sídliště je ještě naděje na další výzkum, i když terén v jeho bezprostředním okolí bude jistě poškozen zástavbou, inženýrskými sítěmi, pohřbíváním a možná i těžbou (na indikační skice stabilního katastru je v těchto místech rozparcelována štěrkovna, stav těžby však není znám) a zejména sportovním areálem Moravské Slávie.

NÁLEZY HROBŮ PŘI ZÁPADNÍ STRANĚ VÍDEŇSKÉ ULICE

Mladohradištnímu sídlišti na Polní ulici byly připisovány mladohradištní hroby nacházené v průběhu 70. let 20. století na západní straně severnější části Vídeňské ulice. V červenci roku 1972 ohlásili dělníci nález lidských kostí na Koněvově (Vídeňské) ulici. K nálezu byl vyslán preparátor ústavu Anthropos S. Šiler, jež konstatoval, že jsou kosti recentní, zaznamenal však paleolitické nástroje. Následně lokalitu ohledal K. Valoch, jež poté zorganizoval s pomocí studentů prehistorie záchranný výzkum. Sonda vedená v prostoru mezi domy č. 16 a 26 byla zaměřena přednostně na paleolitické osídlení. O lidských kostech bylo konstatováno, že pocházejí z hrobů zrušeného starobrněnského hřbitova, rozprostírajícího se okolo kláštera Milosrdných bratří (!), autor výzkumu však uvádí nález dvou esovitých záušnic (*Valoch 1975, 3*). Uvádí i odstranění zástavby a násypu pro ni těžkou mechanizací. Popisuje náleзовou situaci cca 15 m od severnějšího domu č. 16 (lokalita I) a cca 50–56 m od tohoto domu (lokalita II). Poloze hrobů autor větší pozornost nevěnuje, uvádí však hrobový zásyp při západní straně severnější lokality I a žádné narušení pozdějšími zásahy s výjimkou vlastní stavby při popisu lokality II. Poloha hrobů tedy může být cca o 40 m severnější než uvádí *R. Procházka (2000, 20, obr. 4, lokalita č. 4)*. Na lokalitě však patrně musela být narušena přinejmenším ještě mladohradištní kulturní vrstva, z níž dodatečně získal střepeový materiál *R. Procházka*, jemuž vděčím za jeho poskytnutí. Mezi těmito nálezy, odpovídajícími horizontu 2. poloviny 11.–12. století, převažují zlomky silnostěnných nádob s vysokým podílem tuhy v keramickém těstě, často s plochou lištou

nebo výzdobou hrubými jedno- či vícezubými vlnicemi, žlábků a otisky hřebene, zlomky tenkostěnné do červena pálené netuhové keramiky jsou zde spíše ojedinelé. Toto zjištění může mít vzhledem k poznatkům z blízkých výzkumů v trase kabelovodu a na Vídeňské 15 i určitý chronologický význam, náleзовý soubor má však výpovědní hodnotu sběru.

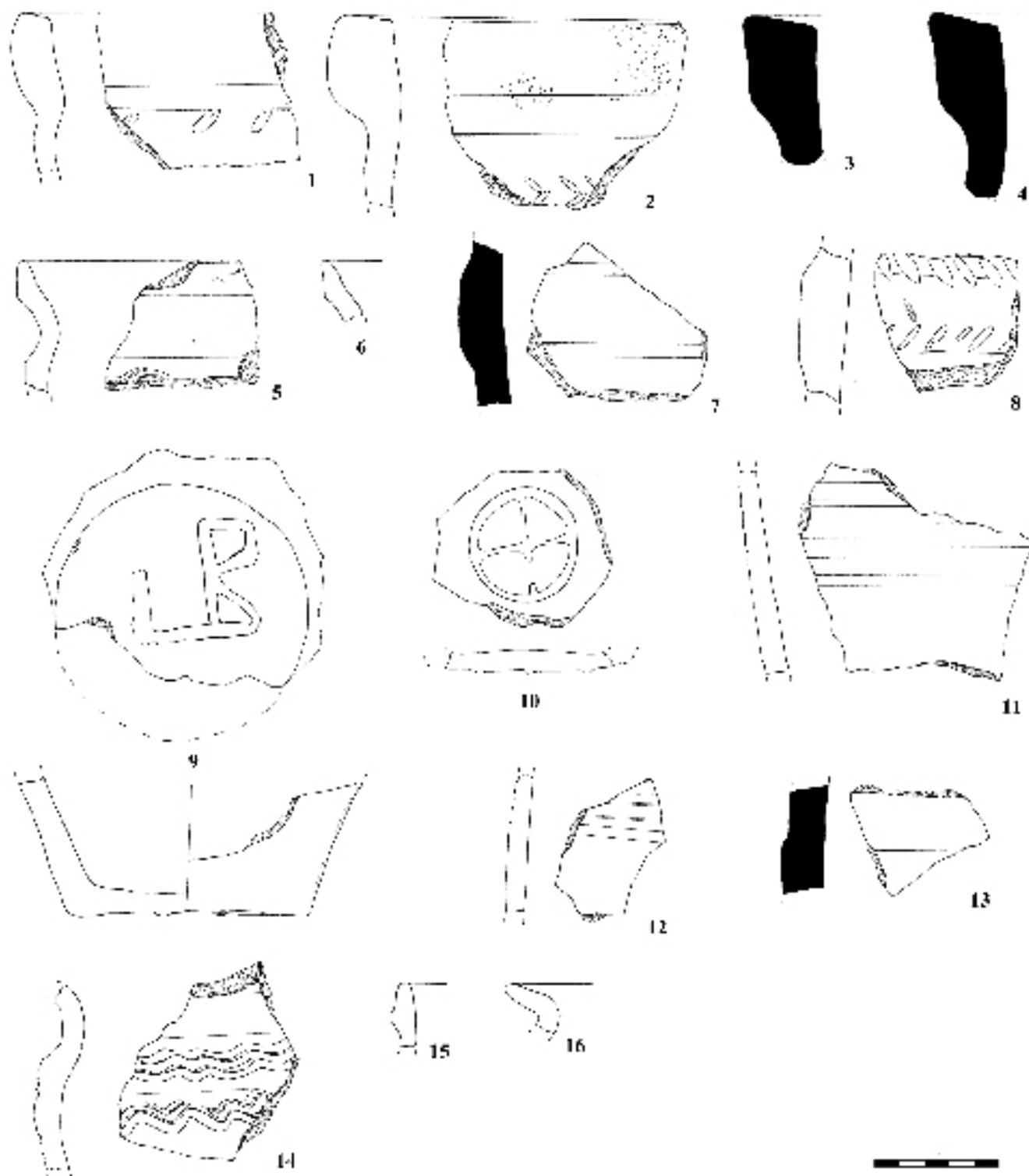
Mladohradištní hroby hlášené K. Valochem by mohly být i totožné s oněmi dvěma, které prozkoumal přibližně ve stejné době a každopádně při stejné příležitosti *B. Novotný (1973, 66)*; bližší lokalizace z jeho popisu náleзовé situace nevyplývá. *B. Novotný* však ohlásil nález tří bronzových záušnic o průměru 2,1 cm, jež jsou deponovány v Muzeu města Brna (*Cejnková-Loskotová 1993, 23; inv. č. 318 479–318 481*). Tyto hroby byly zapuštěny do mladohradištní kulturní vrstvy, z níž pocházely podle autora výzkumu nálezy z 9. a 10. století; podle *R. Procházky (2000, 26)* je však mezi těmito nálezy i mladší keramika, nejméně ještě z průběhu 11. století. Sídlíštní mladohradištní nálezy, jež mají pocházet ze sondy K. Valocha, rozhodně nejsou totožné s nálezy, jež publikoval *B. Novotný (1973, tab. 47; srov. obr. 4)*.

Další ojedinelý nález mladohradištního hrobu byl učiněn na Vídeňské (tehdy Koněvově) ulici údajně přímo naproti kostelu sv. Leopolda; v MZM je z této záchranné akce deponována esovitá záušnice (přír. č. Pa 39/73). Vzniká tak otázka, jaký byl skutečný počet narušených hrobů.

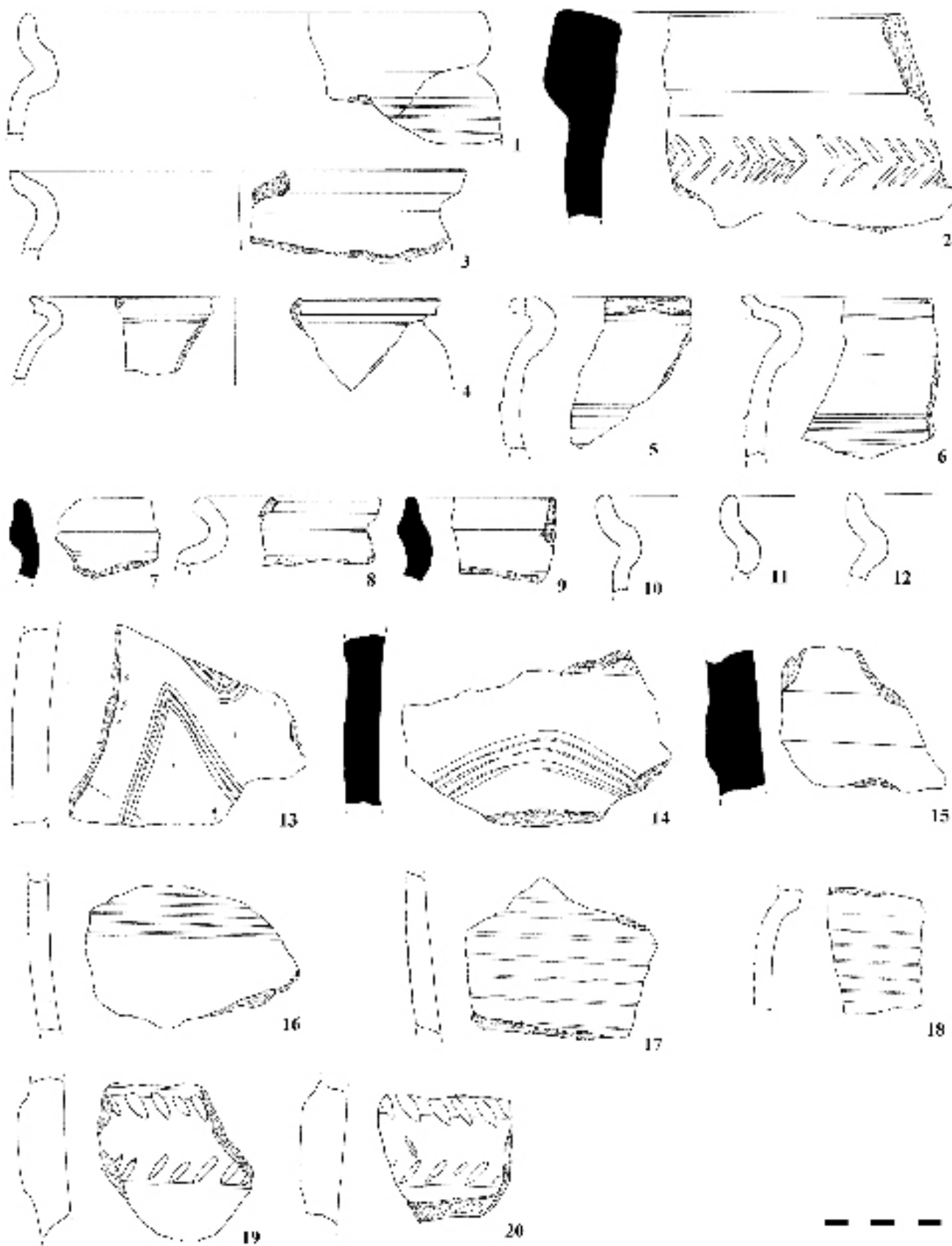
JIŽNÍ KŘÍDLO KLÁŠTERA MILOSRDNÝCH BRATŘÍ

Záchranný výzkum, realizovaný bez smlouvy s investorem, sestával z dokumentace stěn výkopů pro inženýrské sítě v jižním křídle konventu a ve dvoře mezi tímto křídlem a kostelem. Téměř všechny zásahy doložily mladohradištní kulturní vrstvu (s. j. 112 = 130 = 153, snad i 132) na půdním horizontu, jež se v řezu jevila jako intaktní, patrně však byla místy znečištěna mladšími aktivitami (zemědělsky?). Mladohradištního stáří může být i rozsáhlejší výkop neznámé funkce s. j. 502 (výplně s. j. 107, 108 a 109; rozměr patrně překračuje 3 m), zahloubený do půdního horizontu. Stáří vrstvy s. j. 106 nad jeho zásypy, z níž byl získán rovněž ojedinelý malý mladohradištní keramický zlomek, je diskutabilní, může ale opět jít ještě o raně středověkou kulturní vrstvu nebo přemístěný materiál z ní. Mladohradištní keramika se dostala i do některých mladších planýrek a zásypů. Náleзовé soubory bohužel nejsou příliš početné ani výrazné, umožňují pouze rámcovou dataci do 2. poloviny 11.–12. století.

Dodatečně oproti náleзовé zprávě (*Zapletalová 1999*) lze k raně středověkému osídlení přiřadit ještě jeden druh náleзу z tohoto výzkumu, a to lidské kosti. Ve větší koncentraci byly zaznamenány rozdrčené v planýrce s. j. 114 (dorovnávka pro podlahu) v řezu v místnosti č. 116 v nároží jižního a východního křídla, což bylo hodnoceno v souvislosti s novověkou nemocnicí. Poté byly bezpečně rozpoznány ještě v místnosti 113 přistavěné při vnitřním nároží jižního a západního křídla, v nejspodnější vrstvě (s. j. 146) zásypu drobného zásahu do nejdříve v 16. století zplanýrované velké, snad exploatační jámy. Tento nález byl zpočátku pod dojmem blízkého kostela sv. Leopolda a s přihlédnutím ke stratigrafii hodnocen jako novověký hrob. Dnešní stav poznání však umožňuje spíše jinou interpretaci, a to, že bylo v novověku opakovaně narušeno středo- či mladohradištní pohřebiště (špitální hřbitov milosrdných bratří se nacházel v rámci klášterních

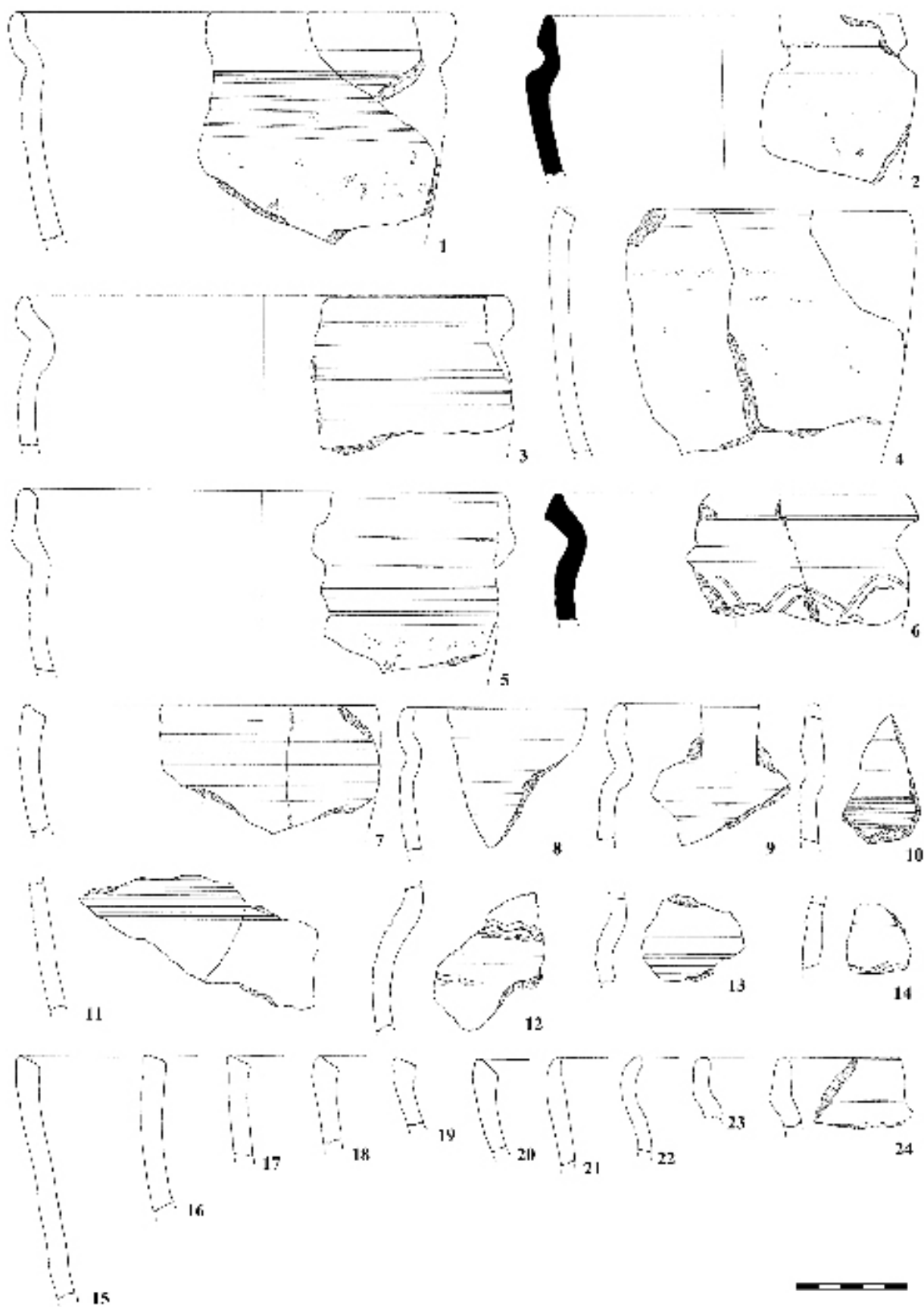

Obr. 5. Výzkum A61/04, Vídeňská 15: 1–4 s. j. 120, 5–11 s. j. 121, 12–13 s. j. 119 (zásypy pece 002), 14–15 s. j. 103 (kulturní vrstva), 16 s. j. 124.
 Abb. 5. Grabung A61/04, Vídeňská-Str. 15: 1–4 strat. Einh. 120, 5–11 strat. Einh. 121, 12–13 strat. Einh. 119 (Verfüllung des Ofens 002), 14–15 strat. Einh. 103 (Kulturschicht), 16 strat. Einh. 124.

Obr. 6. Výzkum A61/04, Vídeňská 15: 1–20 s. j. 122 (nestratifikované nálezy z pece 002).

Abb. 6. Grabung A61/04, Vídeňská-Str. 15: 1–20 strat. Einh. 122 (nicht stratifizierte Funde aus dem Ofen 002).

Obr. 7. Výzkum A61/04, Vídeňská 15: 1–24 s. j. 137.

Abb. 7. Grabung A61/04, Vídeňská-Str. 15: 1–24 strat. Einh. 137.

pozemků na jiném místě v uctivé vzdálenosti od budov konventu; *Vargová–Zapletalová 2007*, 129). Obě situace ve stěnách výkopů pro inženýrské sítě byly ponechány „in situ“.

VÍDEŇSKÁ ULICE – KABELOVOD

Nejzávažnější situace, a tedy i mladohradištní nálezy, byly prořaty především v jižnější části zkoumané rýhy ve vozovce před č. p. 11–19 (*Kováčik 1998*). Jednoznačně tomuto období patří torzo do spráše vtesané pece s předpeční jámou (s. j. 501, záscopy s. j. 100 a 101), nalezené přibližně při severní straně stávajícího východnějšího nástupního tramvajového ostrůvku. Záscopy pece měly uhlíkatý a popelovitý charakter, nápadnější výrobní odpad nebyl makroskopicky zaznamenán. Keramika z těchto záscopy vesměs neobsahuje výraznější příměs tuhy, což však může být u některých jedinců dáno i přepálením. V souboru se však vyskytla v několika zlomcích i oxidačně pálená nádoba s kalichovitě utvářeným okrajem a žlábkovou výzdobou, zastoupená v souborech na blízké Vídeňské 15 (viz dále). Je zde zastoupen hrnec se vzhůru vytaženým okrajem zdobeným vlnovkou a šikmými záseky na rozhraní hrdla a výdutě a okraj zásobnice zdobené mřížkou z šikmých vrypů. Prozatím lze tento soubor datovat pouze obecně do 2. poloviny 11.–12. století (srov. obr. 12: 1–4).

Ostatní situace, jež uvádí autor výzkumu, a v nichž byla zaznamenána mladohradištní keramika, nejsou příliš průkazné nebo jsou mladší (záscopy exploatačních jam, „zemnic“ s vyzděním či vrcholně středověké obilnice).

S mladohradištní skupinou pohřbů ze 70. let 20. století by mohl souviset k. 508, nalezený poblíž rohu Vídeňské a Polní ulice (*Kováčik 1998*, obr. 16, 20, řez P15), v jehož zásepu se kromě keramiky ze 13. století vyskytly lidské kosti. I když se patrně jedná o jejich sekundární depozici, jejich původní uložení nebylo asi příliš vzdálené od místa nálezu.

SEVERNÍ KŘÍDLO KLÁŠTERA MILOSRDNÝCH BRATŘÍ

Při výzkumu pod severním křídlem konventu Milosrdných bratří a v rýhách v jeho bezprostředním severním sousedství byly nalezeny tři kostrové hroby (*Matějíčková 1999; 2000*, 153–154). Autorka výzkumu je podle bronzových náušnic v jednom z nich s přihlédnutím k chronologii *B. Dostála (1966, 30–34)* datovala do 10. století a interpretovala je jako pozůstatek pohřebiště okolo zaniklého kostela sv. Václava. Hroby 800 a 802 nejsou stratifikovány, pouze hrob 801 byl porušen sídlištní jámou k. 501, datovanou autorkou výzkumu do 13. století (*Matějíčková 1999*). Hrob 800 obsahoval kostru muže (20–24 let) v poloze natažené na zádech s rukama v klíně, orientovanou přibližně Z–V. Po levé straně u pasu byl zemělý vybaven železným nožičkem. Hrob 801 byl silně narušen, takže se dochovala jen necelá horní část kostry. Orientován byl cca S–J. Jednálo se o pohřeb muže ve věku cca 45–55 let, bez nálezu. Hrob 802, patrně ženský (antropologicky neurčováno), byl rovněž silně narušený, byl orientován SZ–JZ v poloze natažené na zádech a byl vybaven dvěma drobnými náušnicemi s válcovitým příčně členěným trubičkovitým závěskem, ukončeným drobnou kuličkou.

Sídlištní nálezy jsem zatím neměla možnost přímo studovat, podle vyobrazeného výběru v náleзовé zprávě (*Matějíčková 1999*, tab. 1) však opět bude část ještě mladohradištní.

NEMOCNICE MILOSRDNÝCH BRATŘÍ – PAVILON AKUTNÍ MEDICÍNY, 1. A 2. ETAPA

Zkoumaná plocha leží v bezprostředním východním sousedství barokního konventu Milosrdných bratří severně od hlavního traktu nemocnice. Kulturní vrstva se na většině zkoumané plochy nedochovala. Přitom kulturní vrstvy zjištěné ve východní části stavební jámy patrně nevznikly znečištěním půdního horizontu jako výsledek soudobé sídlištní aktivity, ale spíše pozdější aktivity zemědělské, popř. i v důsledku svahové eroze. Obsahují totiž směs přemístěných nálezů datovatelných od raného středověku po novověk a lze tedy uvažovat, že vznikly rozrušováním půdního typu, na něm vytvořených odpadních areálů a do něj zahluobených zasypávaných výkopů.

Výzkum doložil východní okraj pohřebiště zjištěného roku 1999 pod severním křídlem konventu. V západní části zkoumané plochy bylo odkryto celkem 8 kostrových hrobů v různém stupni dochování³ a 5 sekundárních depozic lidských kostí.⁴ Hroby byly orientovány ve směru JZ–SV, v oněch čtyřech případech, kdy to bylo ještě možné určit, ležel pohřbený v natažené poloze na zádech s rukama podél těla. Pouze u čtyř hrobů byla zaznamenána výbava. Dětský hrob H 800 byl vybaven náhrdelníkem ve funkční poloze z 26 různých skleněných korálek a modrého skleněného gombíku s železným ouškem. Téměř zničený dětský hrob H 802 byl vybaven gombíkem ze zeleného skla s železným ouškem a kostěným závěskem s rytou výzdobou. Pohřbené dítě z H 824 mělo po pravé straně lebky bronzovou kroužkovou náušnici se třemi uzlíčky a mladistvý z H 821 měl u levé ruky nůž.⁵ Keramika, kterou je možno hodnotit ještě jako středohradištní, se ojediněle našla i v zásepech sídlištních objektů (s. j. 102, 117, 1116 a 1138), a patrně pochází také z výbavy narušených hrobů. Tomuto předpokladu odpovídají i doložené sekundární depozice lidských kostí v mladohradištních výkopech sídlištní funkce; obojí bylo zaznamenáno jen v západní části zkoumané plochy, kam pohřebiště prokazatelně zasahovalo.

Z období 11.–12. století (mladší doby hradištní) jsou kromě sídlištních výkopů blíže neurčitelné funkce⁶ a jedné zásobní jámy⁷ zajímavé především pozůstatky tří složitějších vtesaných pyrotechnologických zařízení, v jejichž zásepech bylo nalezeno poměrně velké množství železné kovářské strusky; tyto nálezy byly publikovány samostatně (*Malý–Zapletalová 2007*). Časově tato výrobní zařízení odpovídají až 2. polovině 11. a 12. století a patrně nefungovala zároveň, ale přesouvala se v závis-

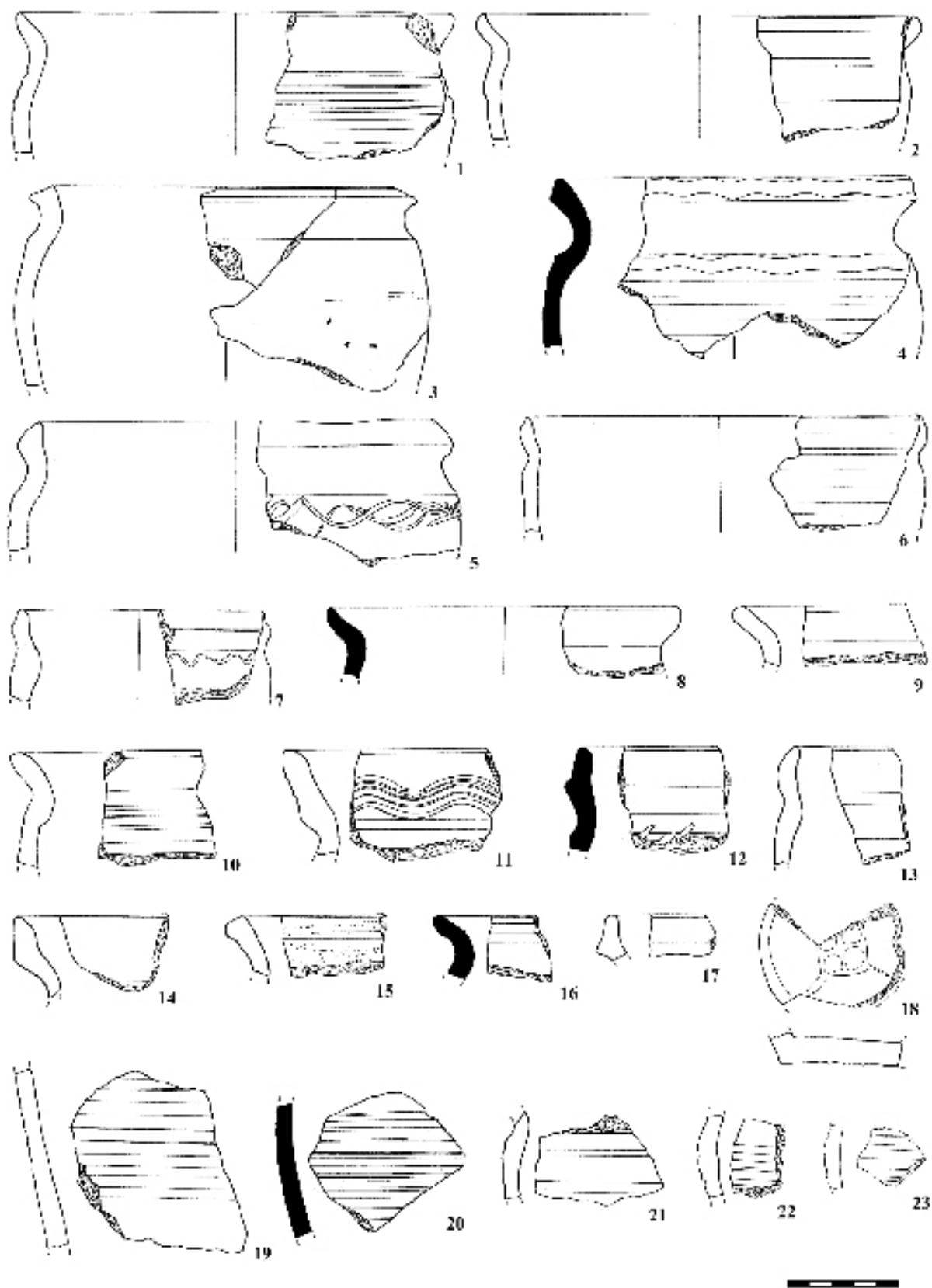
3 H 800, 801, 802, 821, 822, 823, 824, 825

4 H 820 = pozůstatky dvou dětí ve výkopu s. j. 706, úlomek spánkové kosti v zásepu s. j. 1138 mladohradištní jámy s. j. 767, lebka s. j. 1140 v zásepu mladohradištního žlábků s. j. 752; 2. krční obratel ze s. j. 1121; ulna ze s. j. 1136.

5 Osteologická kolekce z tohoto výzkumu obsahovala kosterní pozůstatky celkem 14 osob, a to 7 dětí včetně kategorie infans I, 2 mladistvých a 3 dospělých jedinců; pozůstatky 2 jedinců nejsou dosud určeny, neboť byly nalezeny až dodatečně po zpracování posudku mezi zpracovávanými zvířecími kostmi. Pohřbení byli vcelku zdraví, resp. netrpěli až na výjimky chorobami, které zanechávají změny na kostech (*Vargová nedat.*).

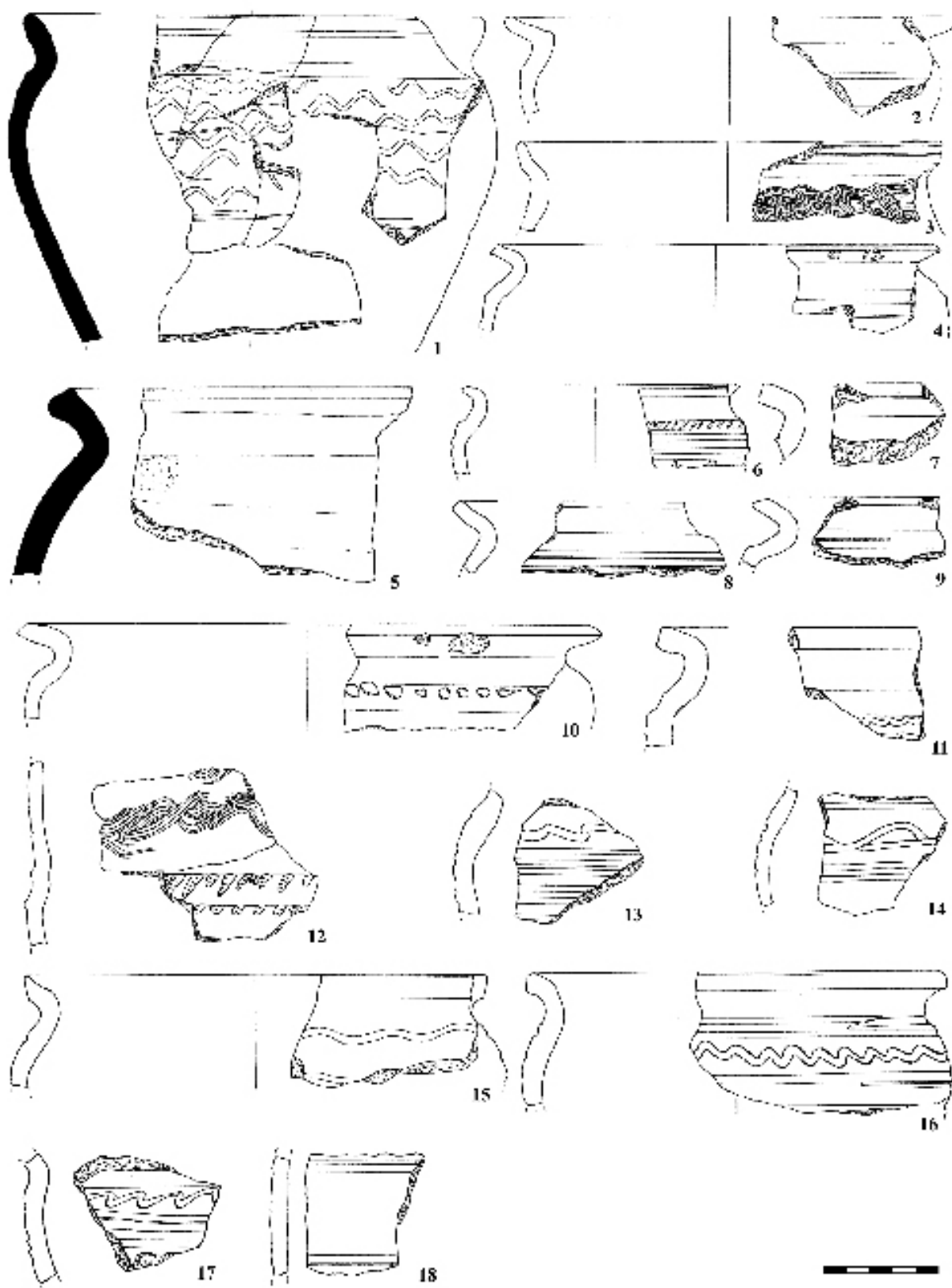
6 Zejména s. j. 535/160, 539/161, 555/122, 559/115, 562/118, 563/117, 746/1115, 747, 770 a 769/1116, 748/1117, 751/1119 a 1120, 752/1121, 767 a 768/1135 s číčkou 1138 (výkopy/výplně).

7 S. j. 538, výplň s. j. 162

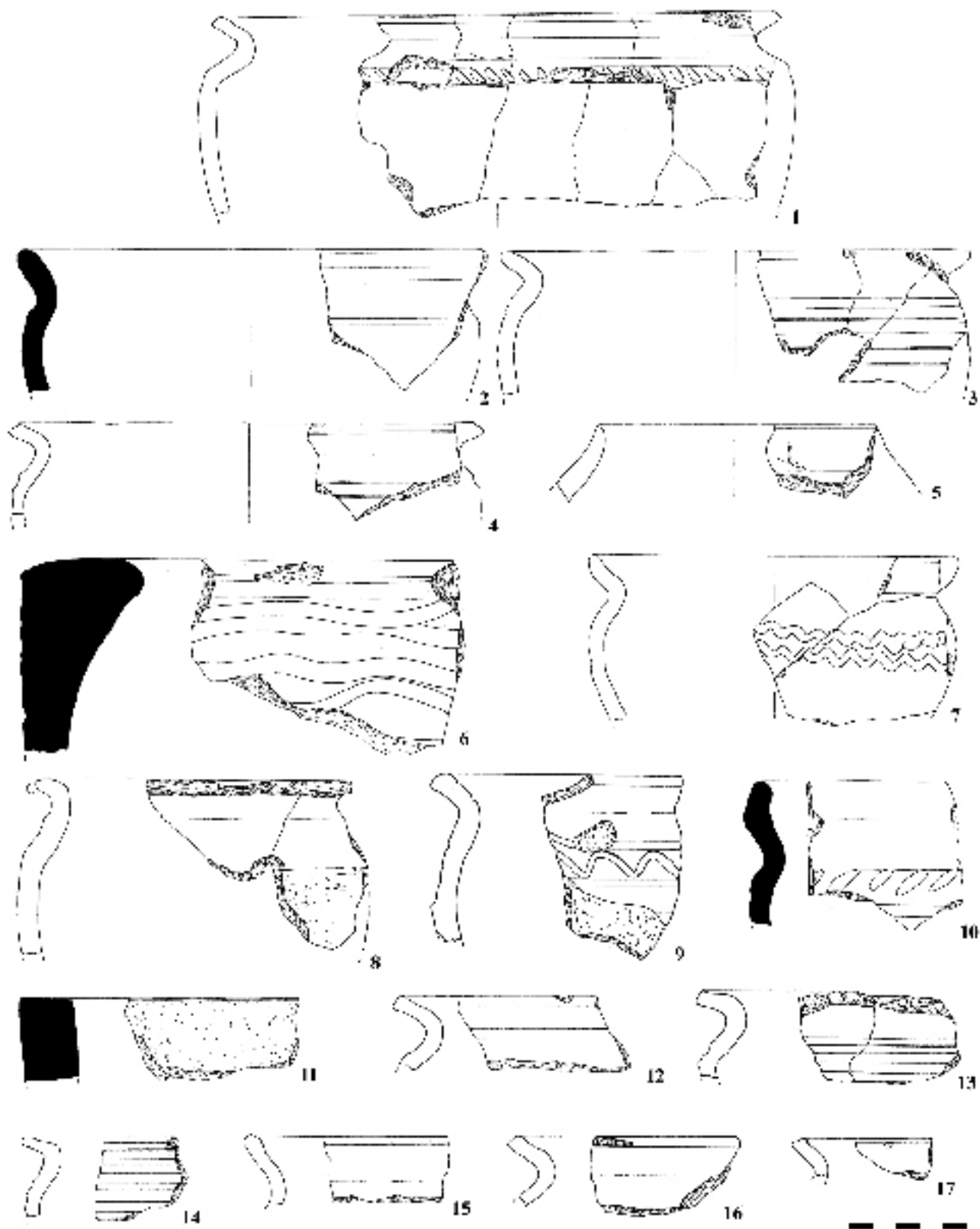
Obr. 8. Výzkum A70/02, Nemocnice Milosrdných bratří: 1–22 s. j. 162 (zásyp obilnice), 23 s. j. 160.

Abb. 8. Grabung A70/02, Krankenhaus der Barmherzigen Brüder: 1–22 strat. Einh. 162 (Verfüllung des Getreidespeichers), 23 strat. Einh. 160.

Obr. 9. Výzkum A70/02, Nemocnice Milosrdných bratří: 1–14 s. j. 1116, 15 s. j. 102, 16 s. j. 117, 17–18 s. j. 1115; 13–16 druhotně uložená středohradištní keramika.

Abb. 9. Grabung A70/02, Krankenhaus der Barmherzigen Brüder: 1–14 strat. Einh. 1116, 15 strat. Einh. 102, 16 strat. Einh. 117, 17–18 strat. Einh. 1115; 13–16 sekundär beige-setzte Mittelburgwallkeramik.

Obr. 10. Výzkum A70/02, Nemocnice Milosrdných bratří: 1–17 s. j. 1117.

Abb. 10. Grabung A70/02, Krankenhaus der Barmherzigen Brüder: 1–17 strat. Einh. 1117.

losti na čase. Kromě těchto soustav pecí a předpecní jámy byla objevena i jednoduchá malá pícka nejasného účelu a dva výkopy s částečně propáleným dnem, jejichž funkci, původ propálení, ale ani dataci nelze jednoznačně stanovit. Mladohradištní keramika, ať již ze zásypů jam nebo z povrchových odpadních areálů, byla nalezena v druhotné poloze i v „kulturní“ vrstvě a svahovinách (vyobrazen pouze výběr ze s. j. 1136).

Poměrně výrazně je zastoupena keramika 2. poloviny 11.–12. století a složení některých souborů by snad ukazovalo spíše k dolní hranici tohoto horizontu (obr. 8). V zásypech některých výkopů se však vyskytly i keramické tvary, jež by mohly pocházet už z 1. poloviny 11. století. Jako snad nejstarší se tak jeví soubory ze s. j. 1116 a snad i 1121, starobyleji vyhlíží i většina keramiky ze s. j. 1117, jehož výkop však tyto dva zásypy porušuje (obr. 9, 10, 11). V tomto souboru se také již vyskytl i vytažený okraj a zásobnice. Podobná keramika se objevuje ještě v dalších souborech, vesměs v okolí jedné z železářských pecí, v těchto souborech se však zároveň vyskytují i pokročilejší tvary (zásobnice, silnostěnné tuhové nádoby s plochou lištou, vytažené a kalichovitě vyžlabené okraje), takže lze považovat tyto soubory za kontaminované ze starších zásypů či povrchových odpadních areálů. V těchto souborech dominují vyhnuté různě zakončené okraje, objeví se stlačené tvary, svislé hrdlo, plastické odsazení výdutě od hrdla a výzdoba žlábků, vruby či jejich kombinací, kombinací žlábkování či hránění, vlnic a vícezubých šikmých vpichů. Převládá opět netuhová keramika. Některé tvary se podobají keramice tzv. „polského horizontu“ v Přerově (*Staňa 1994*, 283; *1998*, 115) a keramice ze Zelené hory 1. třetiny 11. století (*Staňa 1994*, 282). Počátky sídliště lze tedy klást někde do této doby.

Z 2. etapy výzkumu (akce A31/2005) východně stavební jámy nového pavilonu je mladohradištního stáří obilnice s. j. 505 (zásyp s. j. 106). V jejím zásypu se patrně druhotně octl bronzový drátěný šperk a kromě zlomků keramiky, datovatelných do 2. poloviny 11.–12. století, byl odsud vyzvednut i téměř celý skelet selete (ústní informace *T. Pecky*). Mladohradištnímu období zřejmě patří i zbytek téměř zničené pece s. j. 513, zlolek keramiky v zásypu její předpecní jámy s. j. 514 je však ojedinelý. Další prozkoumaná pec s. j. 507, opět zachycená těsně nade dnem, je nejistého stáří, keramiku ze zásypu její předpecní jámy (s. j. 508) se patrně podařilo díky skrývce těžkou mechanizací kontaminovat keramikou z novověké odpadní jámy, která ji porušovala. (obr. 12: 8–11).

A61/2004 – VÍDEŇSKÁ 15

Zjištění tohoto výzkumu byla ovlivněna faktem, že investor neumožnil plošný výzkum a dokumentovány byly pouze aktivity, které se podařilo rozeznat v průběhu skrývky ve sprašovém podloží a při hranicích stavební jámy. Přesto byly kromě pravěkého, vrcholně středověkého a pozdějšího osídlení a případně i nedatovaných objektů (včetně malého zbytku pece 006) rozpoznány i mladohradištní aktivity, a to torzo pece,⁸ tři jámy neznámé funkce⁹ a kulturní vrstva s. j. 103 silná 0,2–0,3 m

na půdním typu. V keramickém materiálu z tohoto výzkumu se objevují zejména různě utvářené krátké, vzhůru vytažené okraje nebo podobné kalichovitě utvářené zaoblené okraje, což je tvar, k němuž jsem zatím nenašla analogii mezi publikovanými nálezy z prostoru pozdějšího města (*Loskotová–Procházka 1997*; není vyobrazen ani v *Jordánková–Loskotová 2006* a *Zapletalová–Peška 2005*); i u tohoto druhu zakončení lze sledovat náběh k okrajům vytaženým vzhůru. Další tvar, k němuž také prozatím mezi publikovanými nálezy z Brna neznám analogii, jsou kónicky se rozšiřující nezdobené nádoby s okrajem neodsazeným od hrdla, seříznutým dovnitř a opatřeným jemným žlábkem v této seřízle plošce, případně s okrajem oble zašpičatělým. Vyskytne se i zeslabování okraje a stlačené tvary. Nevyskytlo se zde naopak radélko ani jiná výzdoba na okraji; výzdobu nádob představují převážně žlábků, případně hrubé hřebenové vlnice. Nápadný je nízký podíl zboží obsahujícího tuhu a to se týká i zásobnic, i když u části nálezů je zjevné, že nízký podíl tuhy v nádobě bude ovlivněn přepálením. U hrnců převládá výpal do červených či šedých, resp. někdy až béžových odstínů se skvrnami po nehomogenní atmosféře. Materiál v zásadě odpovídá horizontu 2. poloviny 11.–12. století, výskyt některých zmiňovaných tvarů však může naznačovat, že se pohybujeme spíše u spodní hranice tohoto horizontu. Tato otázka si však ještě vyžádá podrobnější studium (srov. obr. 5–7).

ZÁVĚR

Stav výzkumu na starobrněnském pravobřeží Svratky je přes určitý pokrok stále ještě dosti neuspokojivý, přesto však již shrnutí dosavadních poznatků umožňuje vyvodit některé závazné závěry o charakteru raně středověkého osídlení.

Prozatím se nelze pozitivně vyslovit k přítomnosti nálezů kultury pražského typu, i když je nejstarší fáze této kultury dosvědčena v blízkých Pisárkách (*Jelínková 1990*). Totéž platí i pro pozdější vývoj kultury pražského typu a počáteční fáze starohradištní kultury středodunajské kulturní tradice (*Jelínková 1990*; *Macháček 1995*; *Zapletalová 2001*, 77–86). Nejstarší známé sídlištní nálezy z Vojtovy / Grmelovy ulice nelze klást před 8. století. Další středohradištní vývoj však prozatím zůstává nepoznan; mezi keramickými nálezy zatím s výjimkou čtyř druhotně uložených zlomků od Milosrdných bratří (srov. obr. 9: 13–16), jež asi původně patřily k výbavě hrobů, zcela chybí keramika zdobená jednozubým rydlem, a tedy i blučinský typ a jeho varianty, případně doprovodná keramika zdobená kombinací hřebenové a jednozubé výzdoby (*Staňa 1998*, 271–274). Na pravobřeží Svratky nebylo také zatím bezpečně rozpoznáno osídlení 10. století. Jediným nálezem, který by na tuto dobu mohl ukazovat, je hřeblo s pletencovým motivem, pokud ovšem jeho před téměř 70 lety vyslovená datace (*Skutil 1938a*; *1938b*) odpovídá realitě. Přítom v levobřežní části, co do plochy zkoumané méně, nálezy odpovídající horizontům 10. století rozpoznány byly (*Jordánková–Loskotová 2006*, 125–126; *Zapletalová–Peška 2005*, 534–535). Situaci lze vysvětlovat různým způsobem. Buď pravobřeží v této době vůbec osídleno nebylo, nebo se sídlištní aktivity v této době odehrávaly mimo prostor zasažený výzkumem. Obě verze, sídelní kontinuita nebo diskontinuita, zatím přicházejí v úvahu jako stejně dobře možné. Raně středověké osídlení totiž směrem k jihu přesahovalo rozsah historické zástavby známé z poloviny 17. století, což potvrzuje právě lokalita Brno-Polní (Vojtova / Gr-

8 Ssj. 002 = vypálené stěny s. j. 115, výplně s. j. 116–121, s. j. 122 = přesně nestratifikované nálezy z této pece, výkop s. j. 501.

9 Ssj. 003 = výplň s. j. 107, výkop s. j. 505; ssj. 004 = výplň s. j. 124, výkop s. j. 506; ssj. 014 = výplň s. j. 137, výkop s. j. 516 s vodorovným dnem, jenž patrně porušoval mladohradištní kulturní vrstvu.

melova) ulice, a dosud provedené výzkumy se zároveň evidentně týkaly především historického intravilánu, čímž může být dnešní stav poznání limitován. Zato lze usuzovat, že prostor, který zaujal ve vrcholném středověku intravilán této předměstské osady, byl osídlen až teprve v průběhu mladší doby hradištní a předtím sloužil k jiným účelům (plužina, pastviny, pohřebiště atd.), starší sídlištní nálezy odsud stále postrádáme.

Pro poznání struktury osídlení a jejich prostorových změn má význam nález obou pohřebišť. Severnější středohradištní hroby lze dnes oproti dříve vyslovenému názoru (*Matějíčková 2000*, 153) datovat níže, přinejmenším ještě alespoň do 2. poloviny 9. století (srov. např. *Měřínský–Unger 1990*, 373–374). Možnost poznání, může-li toto pohřebiště odrážet přítomnost dosud neznámého blízkého osídlení mladšího velkomoravského horizontu, nebo časově souvisí s nálezy na Vojtově / Grmelově ulici, bude kromě dalšího terénního výzkumu záviset na chronologii materiální kultury, o níž se v poslední době vedou diskuze (naposledy např. *Unger 2005; 2006; Chorvátová 2004*) a s postupujícím zpracováním náleзовého fondu lze očekávat zásadní odklon od koncepce *V. Hrubého (1955)* a *B. Dostála (1966)*. Pohřební areál se patrně v závislosti na čase posouval jihozápadním směrem, jak mohou nasvědčovat nálezy lidských kostí pod jižním křídlem kláštera a při východní straně Vídeňské ulice, nebo byl v mladší době hradištní radikálněji přesunut do míst nálezů hrobů s esovitými záušnicemi, kde narušil již mladohradištní kulturní vrstvu (pokud je tato informace spolehlivá). V severnější části Vídeňské ulice začal být naopak prostor pohřebiště v průběhu 11.–12. století využíván profánně. Keramické soubory z této doby se prozatím nepodařilo rozčlenit do jemnějších chronologických stupňů, přítomnost některých tvarů, které dosud nebyly publikovány z prostoru pozdějšího historického jádra, nebo se podobají nálezům z Přerova a Zelené hory, datovaným zde do 1. poloviny 11. století, a případně i některým nálezům 6. horizontu ze Starých Zámků, ale dovoluje hledat počátky těchto sídelních areálů již v této době. Bude však nutno přikročit ještě k podrobnějšímu vyhodnocení a srovnání s nálezy z okolních lokalit. Nálezy výrobních zařízení pracujících s ohněm, zejména železářských, doložené zásobní jámy a snad i některé movité nálezy umožňují pokládat pravobřeží Svratky za ekonomické zázemí opevněného areálu v levobřežní části Starého Brna.

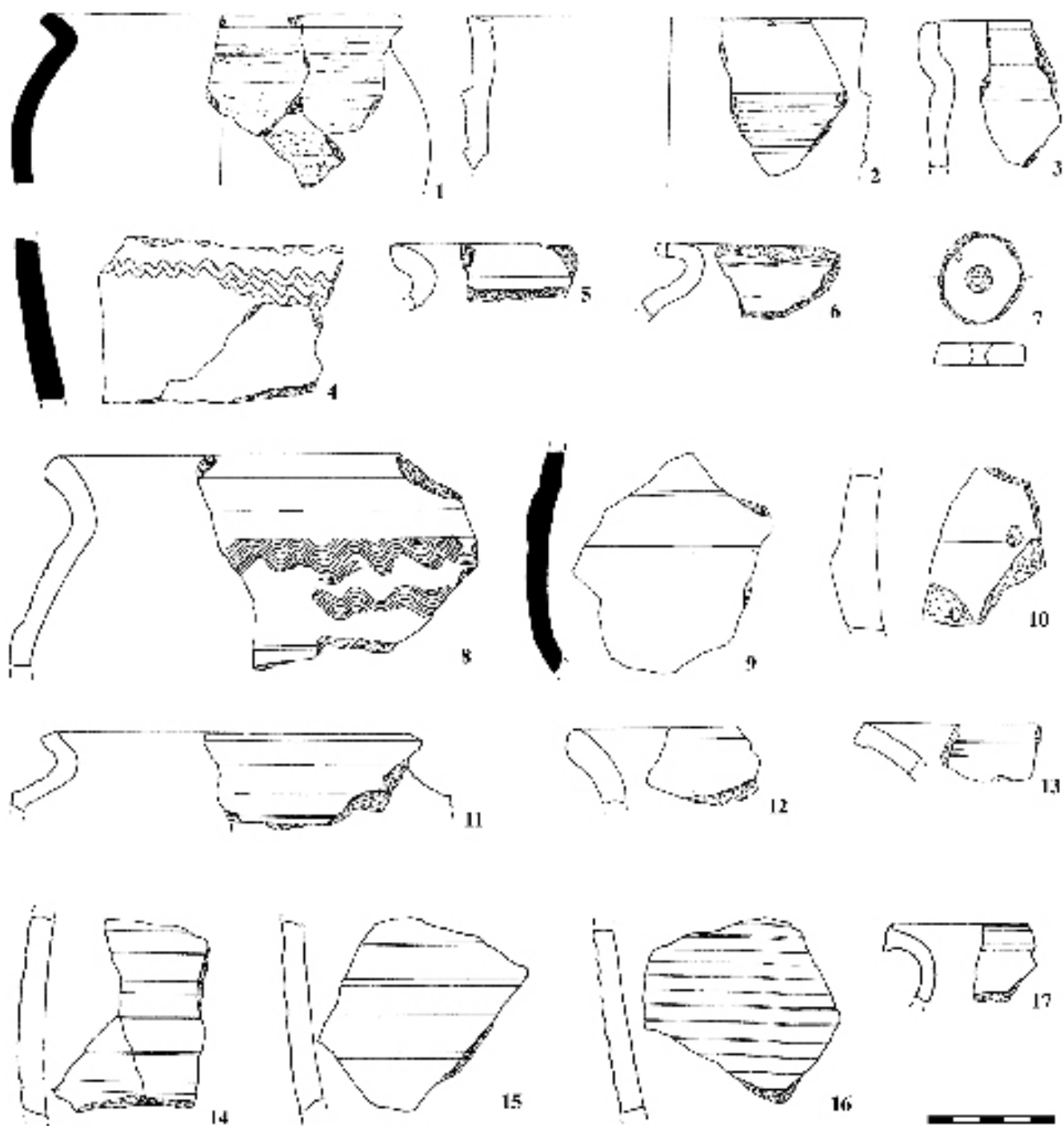
Poznání obou pohřebišť je důležité i pro úvahy o stáří a významu kostela sv. Václava, jehož počátky nejsou známy. Kostel se poprvé připomíná k roku 1314 (*CDM VI*, 54–55, č. 77), blíže neurčenou dobu před tímto datem bylo na něj přeneseno farní právo od kostela sv. Prokopa. Na základě ikonografických pramenů nelze potvrdit ani vyloučit starší než gotické stavební fáze. Archeologicky kostel dosud přímo zasažen nebyl, oprávněná je bohužel vzhledem k závěrům výzkumu na přílehlé křižovatce (*Zapletalová 2003b*) otázka, co se z něj ještě může podařit odkrýt a bude-li u případného nálezů zdiva možno ještě řešit jeho stáří. Reálnější je však přesto spíše úvaha, že raně středověké osídlení na pravobřeží Starého Brna svou svatyní nemělo, nebo to přinejmenším nebyl kostel sv. Václava v později známé poloze. Tento názor podporují právě obě raně středověká pohřebiště. Pokud si uvědomíme polohu kostela a jeho prostorový vztah ke konventu Milosrdných bratří, dobře patrný např. na Anneisově–Zehentnerově mapě Brna (MZA, fond D22, i. č. 364; srov. i *Urbánková–Zapletalová 2003*, 95), je evidentní velká vzdálenost obou skupin hrobů od kostela; v případě mladohradiš-

tních hrobů je nutno počítat s cca 150–200 m, v případě pohřbů v místech konventu cca 300 m vzdušnou čarou. Je to opravdu poměrně velká vzdálenost na to, aby s kostelem mohla pohřebiště souviset. Přitom ale bližší mladohradištní hroby, u nichž by souvislost se sakrální stavbou byla pravděpodobnější, jsou od kostela sv. Václava na dohled, takže případný kněz u soudobé svatyně by o pohřbívání zde věděl. I když se při těchto úvahách nejspíše pohybujeme v době, kdy i nejvyšší církevní prebendy mohly být uděleny osobám ryze světského založení a sporných duševních kvalit za dobře připravenou sviňskou oháňku (*Bláhová–Frolík–Profantová 1999*, 363–364), lze přesto předpokládat, že by se pohřbívání soustředilo v bezprostřední blízkosti kostela, jak tomu ostatně bylo i u nedaleké rotundy P. Marie (*Cejnková 1992*).

Další otázkou, na kterou bádání dosud nezná jednoznačnou odpověď, je, odkdy mohla procházet pravobřežím Starého Brna dálková trasa z Podunají a zdali lze na Starém Brně počítat v raném středověku se stejnou komunikační situací jako ve vrcholném středověku a později. Základní komunikační situaci zobrazuje zejména Beyerova–Zeiserova kavalírní perspektiva z poloviny 17. století (MuMB, inv. č. 2284) a díky některým písemným pramenům lze uvažovat o přibližně shodném průběhu nejdůležitějších cest nejméně od 14. století (*Urbánková–Zapletalová 2003*, 88). Před prostým přenašením průběhu komunikací do raného středověku však varuje zejména přítomnost mladohradištní vtesané pece, situované téměř uprostřed dnešní vozovky Vídeňské ulice; tento nález by však zatím nevyklučoval komunikaci zhruba stejné trasy, ale poněkud užší, co se týče její východní fronty. Tomu by nasvědčovaly i dvě vrcholně středověké „zemnice“ a objekty hospodářské funkce, které poněkud severněji prořízl stejný kabelovod (*Kováčik 1998*). Proti komunikační funkci celého prostoru dnešní Vídeňské ulice ale může svědčit i již zmíněné mladohradištní pohřebiště, za předpokladu, že byla lokalizace hrobu proti kostelu sv. Leopolda míněna doslova, a že nález lidských kostí z roku 1998 byl učiněn přibližně v místech původního uložení. I pokud by vše svědčilo pro kontinuitu hlavní komunikace, je na místě otázka, odkdy můžeme počítat s její dálkovou funkcí. Spíše než potvrzený konzervativní průběh základní komunikační sítě bude mít v tomto případě na konečný verdikt vliv další poznávání počátků opevněného centra v levobřežní části Starého Brna, u něhož lze bezpečně předpokládat politické i obchodní kontakty s jinými mocenskými centry, a tedy i napojení na dálkové trasy.

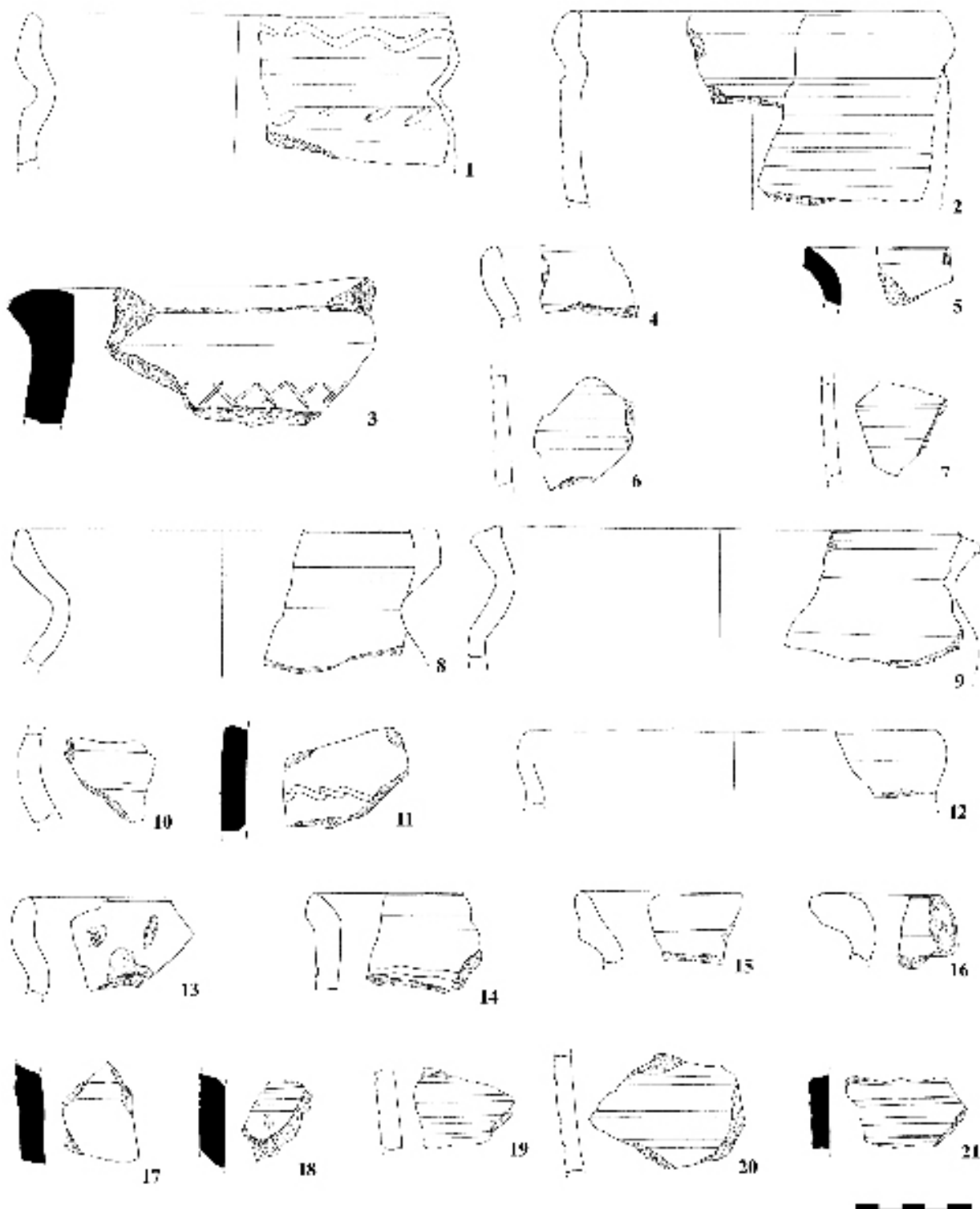
LITERATURA A PRAMENY

- Bláhová, M.–Frolík, J.–Profantová, N., 1999*: Velké dějiny zemí koruny české. Svazek I. do roku 1197. Praha – Lito-myšl.
- CDM*: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae I–XV. A. Boczek–J. Chytil–P. v. Chlumecký–V. Brandl–B. Brethol edd. Olomucii – Brunae/Brünn 1836–1903.
- Cejnková, D., 1992*: Archeologický výzkum ve starobrněnském klášteře. In: Forum brunense 1992. Brno, 11–20.
- Cejnková, D.–Loskotová, I., 1993*: Archeologické výzkumy na Starém Brně, Brno v minulosti a dnes 11, 23–28.
- Doležel, J., 2000*: K městskému zřízení na středověkém Brněnsku do roku 1411. In: Mediaevalia archaeologica 2. Praha – Brno, 159–259.

Obr. 11. Výzkum A70/02, Nemocnice Milosrdných bratří: 1–7 s. j. 1121, 8–13, s. j. 1136, 14–17 s. j. 161.

Abb. 11. Grabung A70/02, Krankenhaus der Barmherzigen Brüder: 1–7 strat. Einh. 1121, 8–13, strat. Einh. 1136, 14–17 strat. Einh. 161.

Obr. 12. Výzkum A98/03, kabelovod Vídeňská, 1–4 zásyp pece s. j. 101, 5–6 s. j. 109, 7 s. j. 104 (méně průkazné situace). Výzkum A31/05, Nemocnice Milosrdných bratří – 2. etapa, 8–10 s. j. 106 (zásyp obilnice), 11 s. j. 113 (druhotně uložená). Výzkum A154/97, jižní křídlo konventu Milosrdných bratří, 12, 19 s. j. 132 (mladohradištní kulturní vrstva), 13 s. j. 101 (druhotná poloha), 14, 17, 21 s. j. 130 (mladohradištní kulturní vrstva), 15 s. j. 153 (mladohradištní kulturní vrstva), 16 s. j. 107 (zásyp rozsáhlého výkopu), 18 s. j. 106 (vrstva nad s. j. 107), 20 s. j. 112 (mladohradištní kulturní vrstva).

Abb. 12. Grabung A98/03, Kabelverlauf Vídeňská-Str., 1–4 Ofenverfüllung strat. Einh. 101, 5–6 strat. Einh. 109, 7 strat. Einh. 104 (weniger belegbare Situation). Grabung A31/05, Krankenhaus der Barmherzigen Brüder – 2. Etappe, 8–10 strat. Einh. 106 (Verfüllung des Getreidespeichers), 11 strat. Einh. 113 (sekundär beigesetzt). Grabung A154/97, Südflügel des Stifts der Barmherzigen Brüder, 12, 19 strat. Einh. 132 (Jungburgwallkulturschicht), 13 strat. Einh. 101 (zweite Lage), 14, 17, 21 strat. Einh. 130 (Jungburgwallkulturschicht), 15 strat. Einh. 153 (Jungburgwallkulturschicht), 16 strat. Einh. 107 (Verfüllung einer ausgedehnten Grube), 18 strat. Einh. 106 (Schicht oberhalb von strat. Einh. 107), 20 strat. Einh. 112 (Jungburgwallkulturschicht).

- Dostál, B., 1966:* Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě. Praha.
- Holub et al., 2003:* Holub, P.–Kováčik, P.–Merta, D.–Peška, M.–Zapletalová, D.–Zůbek, A., 2003: Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v roce 2002, Přehled výzkumů 44. Brno, 101–121.
- Holub et al., 2004:* Holub, P.–Kolařík, V.–Merta, D.–Peška, M.–Zapletalová, D.–Zůbek, A., 2004: Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v roce 2003, Přehled výzkumů 45. Brno, 39–95.
- Holub et al., 2005:* Holub, P.–Kolařík, V.–Merta, D.–Peška, M.–Zapletalová, D.–Zůbek, A., 2005: Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v roce 2004, Přehled výzkumů 46. Brno, 111–169.
- Hrubý, V., 1955:* Staré Město, velkomoravské pohřebiště na Valách. Praha.
- Hrubý, V., 1961:* Staroslovanské Brno, Brno v minulosti a dnes 3, 130–148.
- Chorvátová, H., 2004:* K relativnej chronológii pohrebiska Staré Město v polohe Na Valách, Acta historica Neosolientia 7, 199–236.
- Jelínková, D., 1990:* K chronologii sídlištních nálezů s keramikou pražského typu na Moravě. In: Pravěk a slovanské osídlení Moravy. Brno, 251–287.
- Jordánková, H.–Loskotová, I., 2006:* K předlokačnímu osídlení Brna, AH 31, 119–130.
- Loskotová, I.–Procházka, R., 1997:* Keramik von Brno (Brünn) des 12./13. Jahrhunderts, Pravěk NŘ 6, 1996, 199–228.
- Kos, P., 2005:* Brno (k. ú. Štýřice, okr. Brno-město), Přehled výzkumů 46. Brno, 279.
- Kováčik, P., 1998:* Brno – kabelovod Vídeňská, rkp. nálezové zprávy v Archívu Archaia Brno o. p. s., č. j. 12/98.
- Macháček, J., 1995:* Keramika středodunajské kulturní tradice. Příspěvek k diskusi o terminologii raného středověku, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity E40, 61–67.
- Malý, K.–Zapletalová, D., 2007:* Železářská kovovýroba v pravobřežní části Starého Brna, Archaeologia technica 18, 18–31.
- Matějčková, A., 1999:* Brno 1999 – konvent milosrdných bratří, rkp. nálezové zprávy v Archívu Ústavu archeologické památkové péče Brno, č. j. 213/99.
- Matějčková, A., 2000:* Brno (k. ú. Štýřice, okr. Brno-město), Přehled výzkumů 41 (1999). Brno, 153.
- Merta, D.–Kováčik, P.–Peška, M.–Procházka, R.–Sadílek, J., 2001:* Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v roce 2000, Přehled výzkumů 42. Brno, 75–107.
- Měřínský, Z.–Unger, J., 1990:* Velkomoravské kostrové pohřebiště u Morkůvek (okr. Břeclav). In: Pravěk a slovanské osídlení Moravy, Brno, 360–401.
- Novotný, B., 1973:* Slovanské osídlení a hroby z pozdní doby hradištní na Starém Brně (okr. Brno), Přehled výzkumů 1972. Brno, 66–67.
- Polánka, P.–Sedláčková, L.–Zůbek, A., 2006:* Brno – Vídeňská 15 (integrováný dům), rkp. nálezové zprávy v Archívu Archaia Brno o. p. s., č. j. 35/06.
- Procházka, R., 2000:* Zrod středověkého města na příkladu Brna (k otázce odrazu společenské změny v archeologických pramenech). In: Mediaevalia archaeologica 2. Praha – Brno, 7–158.
- Sadílek, J., 2001:* Brno – Nemocnice Milosrdných bratří, přeložky inženýrských sítí, rkp. nálezové zprávy v Archívu Archaia Brno o. p. s., č. j. 01/01.
- Sejbal, J., 1983:* Brněnská minulost v nálezech mincí do začátku husitských válek. In: Brno mezi městy střední Evropy, Brno, 191–200.
- Skutil, J., 1938a:* Slovanský hřeblovitý nástroj z jeleního parohu z nálezů v Brně, Sborník velehradský 9, 36–38.
- Skutil, J., 1938b:* Ein slawisches Hirschhorngerät aus Mähren, Germania 22, 51–52.
- Skutil, J., 1946–1947:* Moravské prehistorické výkopy a nálezy. Oddělení moravského pravěku Zemského muzea 1937–1945, Časopis Zemského muzea v Brně 33, 45–133.
- Staňa, Č., 1994:* Die Entwicklung der Keramik vom 8. bis zur Mitte des 11. Jahrhunderts in Mittelmähren. In: Staňa, Č. (ed.): Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert, ITM I. Brno, 265–286.
- Staňa, Č., 1998:* Die frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mittelmähren. In: Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa – Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen, ITM IV. Brno, 87–125.
- Urbánková, K.–Zapletalová, D., 2003:* Polní ulice – předchůdkyně císařské silnice? Průběh tzv. mikulovské, resp. vídeňské cesty pravobřežím Starého Brna, Brno v minulosti a dnes 17, 79–96.
- Unger, Š., 2005:* Ženský šperk staršího velkomoravského horizontu, Archeologické rozhledy 57, 707–749.
- Unger, Š., 2006:* Tzv. předkóttlašský horizont a počátky velkomoravského kostrového pohřbívání, Archaeologia historica 31, 351–369.
- Valoch, K., 1975:* Paleolitická stanice v Koněvově ulici v Brně, Archeologické rozhledy 27, 3–17.
- Vargová, L., nedat.:* Lékařsko-antropologická analýza kosterních pozůstatků z archeologického výzkumu v Brně – Nemocnice Milosrdných bratří (č. akce A70/2002), rkp. posudku v Archívu Archaia Brno o. p. s. (deponován spolu s terénní dokumentací).
- Vargová, L.–Zapletalová, D., 2007:* Lékařsko-antropologický výzkum kosterních pozůstatků ze hřbitova u Nemocnice Milosrdných bratří v Brně (Česká republika), Ve službách archeologie 2, 128–137.
- Zapletalová, D., 1999:* Brno, Milosrdní bratří, rkp. nálezové zprávy v Archívu Archaia Brno o. p. s., č. j. 05/99.
- Zapletalová, D., 2001:* Slovanské osídlení na území města Brna do 10. století, rkp. nepubl. diplomové práce uložená na ÚAM FF MU Brno. Brno
- Zapletalová, D., 2003a:* Brno, Kamenná 55, rkp. nálezové zprávy v Archívu Archaia Brno o. p. s., č. j. 17/03.
- Zapletalová, D., 2003b:* Světelná signalizace – ulice Vídeňská, Vinohrady a Vojtova, rkp. nálezové zprávy v Archívu Archaia Brno o. p. s., č. j. 25/04.
- Zapletalová, D., 2005a:* Brno, Nemocnice Milosrdných bratří, Pavilon akutní medicíny – 1. etapa, rkp. nálezové zprávy v Archívu Archaia Brno o. p. s., č. j. 01/06.
- Zapletalová, D., 2005b:* Brno, Nemocnice Milosrdných bratří, Pavilon akutní medicíny – 2. etapa, rkp. nálezové zprávy v Archívu Archaia Brno o. p. s., č. j. 46/05.

Zapletalová, D.–Peška, M., 2005: Nové poznatky ke starobrněnskému kostelu sv. Prokopa a jeho okolí, Brno v minulosti a dnes 18, 529–555.

Zatloukal, R., 1991: Brno, Vídeňská – parc. č. 640/8, B 0040, rkp. nálezné zprávy v Archivu Archaia Brno o. p. s., bez č. j.

Zatloukal, R., 2000: Brno (k. ú. Staré Brno, okr. Brno-město), Přehled výzkumů 41 (1999). Brno, 152–153.

DANA ZAPLETALOVÁ, Archaia Brno o. p. s., Česká 156/6, CZ-602 00 Brno; dzapletalova@archaiabrno.cz

ZUSAMMENFASSUNG

Das Altbrünner rechte Flußufer der Schwarzawa im frühen Mittelalter

In die Studie über die frühmittelalterliche Besiedelung des Altbrünner rechten Flußufers der Schwarzawa wurden sowohl Funde aus älteren Grabungen, als auch aus den neu durchgeführten Rettungsgrabungen aufgenommen. Die Zusammenfassung der bisherigen Erkenntnisse ermöglicht es, einige gewichtige Schlußfolgerungen über den Charakter der frühmittelalterlichen Besiedelung abzuleiten. Aus diesem Raum sind uns Funde der Kultur des Prager Typs und aus den Anfangsphasen der Altburgwallkultur der Kulturtradition des Mitteldonauebietes bislang unbekannt. Die ältesten bekannten Siedlungsfunde aus den Straßen Vojtova/Grmelova können nicht in die Zeit vor dem 8. Jahrhundert gelegt werden. Die weitere Entwicklung der mittleren Burgwallzeit bleibt vorerst jedoch unbekannt; unter den Keramikfunden fehlt mit Ausnahme von sekundären Bruchstücken von den Barmherzigen Brüdern, die ursprünglich wohl zur Ausstattung von Gräbern gehörten, bislang völlig solche Keramik, die mit einem Ritzstift mit einfacher Spitze verziert wurden, d. h. also auch der Typ *Blučina* und seine Varianten, ggf. Begleitkeramik, die mit einer Kombination von Kammstrichverzierung und mit einfacher Spitze verziert wurde. Ebenso wenig gab es dort im Unterschied zum weniger untersuchten linken Flußufer eine mit Gewißheit identifizierte Besiedelung des 10. Jahrhunderts. Entweder war das rechte Flußufer überhaupt nicht besiedelt, oder diese Aktivitäten spielten sich außerhalb des von der Grabung eingenommenen Raumes ab. Die frühmittelalterliche Besiedelung reichte nämlich in südlicher Richtung über das Ausmaß der von der Mitte des 17. Jahrhunderts bekannten historischen Bebauung hinaus, und die bisher durchgeführten Grabungen betrafen gleichzeitig vor allem die historische intravillane Bebauung, wodurch den heutigen Erkenntnisstand begrenzt sein kann. Der Raum, den im Hochmittelalter die intravillane Bebauung des Dorfes einnahm, wurde erst in der jüngeren Burgwallzeit – höchstwahrscheinlich im Laufe des 11. Jahrhunderts – besiedelt und diente davor anderen Zwecken (Pflugfelder, Weiden, Begräbnisstätten usw.), ältere Siedlungsfunde von dort entbehren wir immer noch. Funde von mit Feuer arbeitenden Produktionsanlagen, insbesondere solche zur Eisenherstellung, belegte Vorratsgruben und wohl auch einige bewegliche Funde ermöglichen es, das rechte Flußufer der Schwarzawa als wirtschaftliches Hinterland des am linken Flußufer liegenden befestigten Areals von Altbrunn anzusehen. Die Identifizierung zweier

Begräbnisstätten, besonders dann eines aus der Jungburgwallzeit, spricht eher gegen die Existenz eines frühmittelalterlichen Sakralbaus, was die St.-Wenzels-Kirche entschiedenermaßen nicht sein konnte. Eine weitere Frage, auf welche die Forschung bislang noch keine eindeutige Antwort hat, ist die, ab wann die Ferntrasse aus dem Donaugebiet am rechten Flußufer von Altbrunn hat durchführen können, und ob im frühen Mittelalter in Altbrunn die gleiche Verkehrswegesituation vorlag wie im Hochmittelalter und später. Die elementare Verkehrswegesituation ist uns aus den Stadtansichten von Mitte des 17. Jahrhunderts bekannt, und Dank einiger schriftlichen Quellen kann man davon ausgehen, daß die wichtigsten Wege mindestens ab dem 14. Jahrhundert annähernd gleich verliefen. Vor einer einfachen Übertragung des Verlaufs der Verkehrswege ins frühe Mittelalter warnt jedoch besonders die Anwesenheit eines ausgebeißelten Ofens, der fast in der Mitte der Fahrbahn der heutigen Wienerstraße (Vídeňská) gelegen war. Dieser Fund würde vorerst einen Verkehrsweg mit ungefähr gleicher Trasse, jedoch ein wenig schmaler, nicht ausschließen. Gegen eine Wegfunktion des gesamten Raumes der heutigen Wienerstraße kann jedoch auch die Begräbnisstätte aus der Jungburgwallzeit sprechen, falls die Lokalisierung des Grabes gegenüber der Leopoldskirche wörtlich gemeint war, und falls der Fund menschlicher Skelettreste aus dem Jahr 1998 annähernd an den Orten ihrer ursprünglichen Beisetzung erfolgte. Wichtiger als der konservative Verlauf des elementaren Verkehrswegenetzes ist für die Bestimmung ihrer Fernfunktion jedoch das Erkennen der Anfänge des befestigten Zentrums im am linken Flußufer gelegenen Teil von Altbrunn, bei dem politische und auch Handelskontakte mit anderen Machtzentren mit Sicherheit vorausgesetzt werden können, was folglich auch den Anschluß an die Fernwegetrassen impliziert.